

ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՀԱՆՐԱՅԻՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՏԱՍՆԵԻՉՈՐՍԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1909

№ 10

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

ԷԼԵԲՏՐՈՆԱԳՐԻ ՏՊԱՐԱՆ ՕՐ. Ն. ԱՂԱՆԱՆՅԻ. ՊՈԼԻՏ. 7.

1909

ՄՈՒՐԱՑԱՆԻ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Ողղուած պ. Մինաս Բերբերեանին)

Ձեզ ուղարկել էի արդէն աշխատութիւններս, ընդ որս և նամակս, երբ նոյեմբ. 12 թուով Ձեր նամակն ստացայ, որով իմ անծի և աշխատութեանց վերաբերմամբ մի քանի հարցեր էք անում և խնդրում որ շուտով պատասխանեմ: Դժբաղդաբար մի քանի օրուայ հիւանդութիւնս թոյլ չտուեց աւելի վաղ Ձեր խնդիրը կատարելու: Այսուամենայնիւ, զրուս եմ այժմ մի քանի բան:

Ճշմարիտը խոստովանած, եթէ Ձեր հարցերը չվերաբերէին Ձեր ժողովածուի մէջ իմ անծի մասին անելիք դիտողութեանց, ի հարկէ, ոչ մի դժուարութիւն չէի զգալ Ձեզ պատասխանելու: Բայց քանի որ դրանք լիշտս խնդրին են վերաբերում, հարկաւ, ծանր է ինձ ազատօրէն դրել Ձեզ այն ամենը, ինչ որ կարող էիք դուք իմանալ մի երրորդ անծի միջոցով: Այն միտքը թէ՛ այս կամ այն ծանօթութիւնը տալիս եմ Ձեզ նրա համար՝ որ հրապարակ հանէք, արդէն անախորժ տալաւորութիւն է անում ինձ վրայ: Ես, առհասարակ, հետամուտ չեմ եղել երբէք երեւոյլ և խօյս եմ տուել միշտ՝ երբ կոմեցել են իմ մասին խօսել. և մասամբ էլ հենց այդ թաղչող ընաւորութեանս պէտք է վերադրել այն՝ որ տարիներով առաջ դրած աշխատութիւններս քնացել են անտիպ և տպուածներն՝ առանց վերատպութեան: Այդ բանին, ի հարկէ քիչ չէ նպաստել և ժամանակիս սղութիւնը, ինչպէս առիթ եմ ունեցել ձեզ զրելու: Բայց, ի հարկէ, երեւոյլ ցանկութիւն թէ ունենայի՝ ժամանակ միշտ կարող էի վաստակել:

Այսուամենայնիւ, Ձեր արած հարցերն ընդունելով իբրև մեր ուղղութեան և բանակին պատկանող անծի մտերմական առաջարկութիւն, մի քանի խօսքով պատասխանում եմ նրան,

ի սրտէ ցանկանալով ծառայել Ձեր այն բարենպաստակ ձեռնարկութեան, որպիսին է՝ ռուս հասարակութիւնը ծանօթացնել սակաւուք հայկական դրականութեան հետ:

— Ծնուել եմ 1854 թուականի դեկտեմբեր մէկին. Արցախ նահանգի (Ղարաբաղ) Շուշի քաղաքում: Ծնողներս միշին դասակարգի մարդիկ էին. հայրս պարապում էր զիւղատնտեսութեամբ, հմուտ էր մի քանի տեսակ արհեստների և «շալիր» կոչուած բանաստեղծների կարգին էր պատկանում. այսինքն յանպատրաստից գիտէր ոտանաւորներ շարադրել և երգել: Նա մեռաւ, երբ ես ուսանում էի տեղական մասնաւոր դպրոցներից մինում և հազիւ 12 տարեկան էի: Հօրս մահից յետ մեր ընտանեկան վիճակը վատթարացաւ. ուստի ստիպուած էին նախկին դպրոցից հանելով՝ աւելի աժանադին դրպրոց ուղարկել ինձ: Մի երկու տարուց յետ տուին ինձ Շուշու թեմական դպրանոցը, ուր ընդունուեցայ ծրիաւարժների թրւում: Այդ դպրոցը այդ ժամանակ խիստ ծաղկած դրութեան մէջ էր, նա մասնաւոր հայերէնագիտութեան կողմից: Թեմական դպրոցն աւարտեցի 1873 թիւ յունիսին: Ապա մի տարի շարունակ պարապեցի Քրանսերէն ուսանելով, որովհետեւ այդ առարկան թոյլ էին անցնում մեր դպրոցում: Ապա երկու տարի հայոց լեզուի և պատմութեան դասատուութիւն արի Խորէն Ստեփանէի Շուշում հիմնած դպրոցում, (որը իւր հեռանալով փակուեցաւ): 1877 թուի մեծ մասը զործ դրի իմ հայրների երկրի զանազան կողմերը շրջելով և Արցախում ու Սիւնեաց աւերակներն ու հին յիշատակարաններն ուսումնասիրելով: Այս շրջադարձութիւնից վերադառնալուց յետ 1877-ի վերջին գրեցի (Շուշիում) իմ առաջին—փոքր ի շատէ ընդարձակ երկս, որ էր՝ Հասան-Ջալալեան աղգի համառօտ տոհմագրութիւնը և այդ աղգի շառաւիղ և աղուանից կաթողիկոսութեան վերջին ժառանգ՝ Բաղդասար Մետրապօլիտ Հասան-Ջալալեանի կենսագրութիւնը, որը և տպուեցաւ «Փորձի» 1880 թուականի չփետեմ ո՞ր ամսի տետրակում:

Որովհետեւ նիւթապէս անապահով վիճակ ունէի, ուստի մշտական մի պարապմունք գտնելու յուսով 1878-ի վերջին ե-

կայ Թիֆլիս: Ցանկանում էի այնպիսի գործով ղեկավարել, որը թէ՛ նիւթական դիւրութիւն տուող լինէր և թէ՛ մտաւոր պարապմունքներս չը խանգարող: Այդպիսի պարապմունք շատերից վարժապետութիւնն էր հանաչուած. բայց ես չկամեցայ ուսուցիչ լինել, որովհետեւ ոչ զլուխ ունէի հոգաբարձուների առաջ խոնարհելու և ոչ լեզու նրանց շողոքորթելու: Այդ պատճառով աւելի լաւ համարեցի առևտրական ծառայութեան մտնել: Այս նպատակաւ սովորեցի մի երկու ամսուայ ընթացքում կրկնատոմար հաշուապահութիւն և 1879 թիւ լունուար 2-ին հաշուապահի պաշտօնով մտի տեղական առևտրական տներից մէկը, ուր և ծառայում եմ մինչև այսօր, այն է՝ շուրջ տասն և հինգ տարի:

Ահա՛ այս տարիների ընթացքում սկսայ իմ ազատ ժամերից օգտուել և գրել: Դժբաղտաբար այդ ազատ ժամերն էլ շատ քիչ էին: Անցեալները մի դիպուածով (մեր առևտրական տան արխիւը կարգաւորել տալու ժամանակ) կշռեցի այն բոլոր հաշուեկրքերը և թղթերը, որոնք ծայրէ ի ծայր գրուած էին իմ ձեռքով այս 15 տարուայ ընթացքում, և ցաւելով տեսայ՝ որ այդ բոլորի կշիւը հասնում էր մօտ տասն եւ երկու պուլի: Իսկ եթէ ես նիւթական մի փոքրիկ ապահովութիւն ունեցած լինէի և այդ մեքենայական աշխատութեան փոխարէն դրական աշխատութեամբ պարապէի, քանի՜ հատորներ կունենայի այժմ: Դիտէ՛ք ինչ մեծ վիշտ է այս ինձ համար:

Բայց ես խնդրից շեղուեցայ:

— Թիֆլիսում գրած առաջին երկս «Ռուզան» պատմական դրամն էր, որի գաղափարը յղացել էի դեռ երկու տարի առաջ՝ Ռուզանի հօր—Հասան-Ջալալի պատմական երկիրը շրջադայածս ժամանակ: 80-ական թուականների հայոց թատրոնի յաջողակ ներկայացումները, որոնց մասնակցում էին Աղամեանի, Մնակեանի, Աստղիկի, Հրաչեայի, Գարագաշի և այլոց նման դժերը, և որոնք այնքան հետաքրքրութիւն ու եռանդ էին բորբոքել Թիֆլիսի հայ հասարակութեան մէջ, իմ մէջ էլ եռանդ ներշնչեցին թատերական մի երկ յորինելու փորձն անել, և ահա՛ այդ փորձից ծնուեցաւ «Ռուզան»ը, որը գրեցի 1881

Թուականի դեկտեմբ. ամսում. 82-ի լուսնուարին լանձնեցի Թաթրոնական Մասնաժողովին (մի կողմնակի անձի միջոցաւ, որովհետեւ ինքս չէի կամենում յայտնուել և անյայտ էլ մնացի մինչև ներկայացման գիշերը): Այդ պիեսը խաղացին առաջին անգամ Թիֆլիսում 1882 թիւ փետր. 4-ին, Ադամեանի, Հրաչեայի և այլոց մասնակցութեամբ:

Այն անսպասելի և չտեսնուած ընդունելութիւնը, որ դառաւ «Ռուզանը» Թիֆլիսի հասարակութեան կողմից և որի մասին զրեցին ընդարձակօրէն տեղական չայ և Ռուս թերթերը—խրախուսեց ինձ դրականապէս նուիրուել դրականութեանը:

Սակայն այդ խրախուսանքը մնաց անպտուղ: Որովհետեւ մի քանի փոքրիկ դէպքեր համոզեցին ինձ որ դրականութեան նուիրուելուց առաջ՝ պէտք է ուխտէի քաղցած մնալու: Բայց որովհետեւ ինձանից դատ ես մայր էլ ունէի պահելու, ուստի այդ ուխտը չարի, այլ սիրածս զբաղմունքի համար օգտուեցայ միայն հանդստութեանս համար սահմանուած ժամերից:

Եւ այսպէս 1882-ին զրեցի «Հայրողաբանի ընտանիքը», որը ապուեցաւ նոյն Թուականի «Մեղու Հայաստանի» լրագրում և ապա արտատպուեցաւ 1883-ին: Այս վիպակը բելուշարժառիթը այն կրօնական պայքարն էր, որ մղուած էր այդ ժամանակ «Մեղու» և «Մշակ» լրագիրների մէջ:—Արժրունին որ հայոց պատմութեան և անցեալի այլութենէն անտեղեակ էր և չէր նանաչում այն ժողովուրդը, որի համար լրագիր էր հրատարակում, պնդում էր թէ՛ եթէ հայերի մէջ կրօնական աղանդները բազմաան, ազգութիւնը դրանից չի վտանգուիլ: Մեղուն, (որին աշխատակցում էր այդ ժամանակ պ. Սպանդարեանը) պնդում էր հակառակը: Բայց մեր հին և նոր պատմութեան տեղեակ փոքր հայր չգիտէ թէ՛ կրօնական բաժանումները որքան թշուառութիւններ են բերել ազգի գլխին, որքան ընտանիքների մէջ զգտութիւն ու խռովութիւն են սերմանել: Այդ տեսակ շատ փաստերի հետ ծանօթ էի և ես. և անապիւր փաստերից մինը իմ վիպակի նիւթը շինեցի—բաժանման կուսակից հրապարակախօսի և նրա համախոհների մոլորութիւնը երևան անելու համար:

Գրեթէ դժանօրինակ մի շարժառիթի ծնունդ է («Իմ կաթոլիկ հարսնացուն»)։ Արժրուհին մի անգամ իւր առաջնորդողներից մինում ասել էր. «Եթէ մի օր հայ բողոքականները և հայ կաթոլիկները վերադառնան լուսաւորչական եկեղեցւոյ դիրքը, այդ մեզ համար կլինի ոչ թէ բաղդաւորութիւն, այլ անբաղդութիւն. և այդ տեսակ ջարդները շարունակուում էին տարիներով։ «Իմ կաթոլիկ հարսնացուի» մէջ ես կամեցայ ցոյց տալ ընթերցող հասարակութեանը այն քաղղատրութիւնը, որ կարող է ունենալ հայր՝ պապական եկեղեցուն հաւատարիմ մընալով...։ Ես միշտ այն կարծիքին եմ եղել՝ որ վէպերով, աւելի շատ բան կարելի է ասել ժողովրդին, քան սառը առաջնորդողներով, այդ պատճառով, եթէ ուշադրութեամբ դիտէք, կը տեսնէք որ իմ գրուածներում ես միշտ աշխատել եմ մեր մի կարգ հրապարակախօսների անհեթեթ մտքերի և կարծիքների դէմ կռուել։ Որքան է ինձ այդ յաջողել, չգիտեմ, այսքանը միայն կայ՝ որ չեմ մաածել իմ ապագայ փառքի համար. չեմ աշխատել գրուածներս ազատ պահել ժամանակակից ցաւերին վերաբերեալ տենդենցիայից, թէպէտ հաւատացած եմ եղել որ այդ տեսակ գրուածների կեանքը կարճ է լինում։ Ինձ ոգևորել է իմ ժամանակակից եղբայրներին պիտանի լինելու միտքը և ոչ թէ անմահ գրողների շարքը անցնելու տենչանքն։

«Հասարակաց որդեգիրը» ես դրեցի «Ռուզանի» ներկայացումից մի քանի ամիս յետոյ։ Շարժառիթը հետևեալն էր։ Իմ հեղինակութեան ներկայացումը այնքան էր ոգևորել Թիֆլիսի հայ հասարակութիւնը, որ հարուստներից ոմանք ոչ միայն իրենց ծանօթութիւնն ու բարեկամութիւնը ինձ առաջարկեցին, այլ և զեղեցիկ խորհուրդ լղացան՝ նպաստել իմ մասաւոր դարգացման՝ ուղարկելով ինձ Եւրոպա թէ՛ ուսանելու և թէ՛ ճանապարհորդելու, որպէսզի այս վերջին միջոցով ծանօթանալի նաև նշանաւոր բեմերի և բեմական տաղանդների հետ։ Աստուծոյ ողորմութեամբ իմ բնական յոռետեսութիւնը ազատեց ինձ հայ ազգասէրների անելիք բարերարութիւնից, որովհետև, ինչպէս վերջը յայտնուեցաւ, ես էլ նոյն վիճակին պիտի հանդիպէի, ինչին որ հանգիպեց իմ խեղճ «հասարակաց որդեգիրը»՝

եթէ անխոհեմութիւն ունեցած լինէի հայերի խոստումներով որեւորուելու և պաշտօնս թողնելու:

«Իմ երջանկութիւնը» — «Հարուստները զուարճանում են» — «Ի՞նչ լայեղ է» և «Անպատճառ իշխանուհին» ուղղուած են Թիֆլիսի բարձր դասակարգի հայ ընտանեաց՝ դէպի ազդալին դորժերն ունեցած անտարբերութեան և նրանց մէջ արմատացած մի քանի թերութեանց դէմ: Վերջին աշխատութեանս (անպատճառ իշխանուհի) ամբողջութիւնը քայքայուած է՝ ցենզուրայից բռնուած մի քանի գլուխների պատճառով:

«Ձիաս է» վէպով շօշափել եմ մեր պատմական «հասու չհասի» խնդիրը, որը քիչ անգամ չէ ընտանեկան դժբաղդութեանց պատճառ դարձել, նա մանաւանդ, երբ օրէնքը դորժ է դրուել աջառու կերպով, այսինքն, հարստի ոսկիները մեղմացրել են այդ օրէնքի խստութիւնը, մինչդեռ աղքատը նրնջուել է նրա ծանրութեան ներքոյ:

«Խորհրդաւոր միանձնուհու» մէջ ես դորժելու մի ծրագիր եմ առաջարկում մեր այն երիտասարդներին ու երիտասարդուհիներին, որոնք պարծենում են դէպի հայրենիքն ունեցած իրենց սիրոյ շնորհութեամբ և յանախ բացազանչում են բանաստեղծի հետ՝

«Տուէք ինձ սարեր, սարեր կործանեմ,

«Ծառը արմատով դետինէն հանեմ,

«Սուր ակռաներովս՝ երկաթ կծամեմ,

«Մէջս այսքան ոյժ, ասէք, ինչ անեմ...»

Եւ ահա՛ ես այդ մարդկանց առաջարկում եմ իմ ծրագիրը, նրանց լիշեցնում եմ թէ՛ ի՞նչ պէտք է անեն: «Խորհրդաւոր միանձնուհու» մէջ ես ամուսնական — բանաստեղծական սէրը նուէր եմ բերել Հայրենիքի բարձրագոյն սիրոյն և ինձ թւում է թէ՛ այդ արել եմ ոչ թէ բռնազբօսիկ եղանակաւ, այլ խիստ ընական ճանապարհով: Մեզ նման մի ընկած ազգը չի կարող ոտքի կանգնել, մինչև որ նրա դորժողները ուսուցիչ Գարեգնի և քոյր Աննայի հողով վառուած չգործեն:

Ի դէպ, պէտք է ասեմ, որ մի տարի առաջ «Մշակի» և նրա համախոհ թերթերի մէջ փող փչեցին թէ՛ Արծրունին է

առաջին անգամ ամուսնական սերը հայրենիքի սիրոյն զոհելու դադարաբար երգել իւր (կարկատած ու մուրացած) Էվելինայի մէջ: Բայց, ինչպէս տեսնում էք իմ «Խորհրդաւոր միանձնուհին» մի քանի տարի էվելինայից առաջ է դրուած. ուրեմն այդ դադարաբար ես աւելի վաղ եմ երգել: Այս կէտի վրայ էի դարձնիլ Ձեր ուշադրութիւնը, եթէ իւր ժամանակին սրտմտած չը լինէի յուշամով հրապարակաօսի կյանքեօճների դէմ:

Ինչ «Լուսաւորութեան կենտրոնին» է վերաբերում, դա, այսպէս ասած, ժամանակադրական մի վէպ է, որի դեռ առաջին երկու մասերն են հրատարակուած, բայց դրանից էլ կարող էք ենթադրել որ ես այդ երկով կամենում եմ դուրս բերել մեր այժմեան դորժողները, լուսաւորութիւնը, զարգացումը և լուծել այն խնդիրը (ի հարկէ ըստ իմ հասկացողութեան) թէ ո՞ր աստիճան իրաւունք ունինք մենք այժմ մեզ լուսաւոր, զարգացած և քաղաքակիրթ անուանելու, կամ թէ, ռոքսան շատ են մեր մէջ նրանք, որոնց սովորենք «ազնիւ դորժողներ» անուանելու և նրանցով պարծենալու:

Հարցնում էք թէ Լէրս եմ սկսել գրել:—Շատ վաղ, այսինքն աշակերտութեանս ժամանակից: Դեռ 1872 և 73 թուականներին դրաբաւ բանաստեղծութիւններ էի գրում, որոնցից ոմանք տպուած են այդ ժամանակուայ «Արարատ» ամսագրում և «Արշալոյս Արարատեան» օրագրում, ի հարկէ, Գրիգոր Տէր-Յովհաննիսեան ստորագրութեամբ. (Մուրացան կեղծանունս Ռուզանից սկսայ գործածել): 1874-ից միայն սկսայ գրել աշխարհաբար բանաստեղծութիւններ—գլխաւորապէս հայրենասիրական և սիրահարական բովանդակութեամբ, որոնք լոյս տեսած չեն ոչ մի տեղ: 1877-ին գրեցի առաջին արժանի շաբադրութիւնս (Հասան-Ջալալեանց ստիճագրութիւն և Բաղդ. Մետրապօլիտի կենսագրութիւն), որը, ինչպէս ասացի, տպուեցաւ լետոյ «Փորձի» մէջ: Մնացեալների մասին արդէն գրած եմ նախընթաց նամակում:

Ձեր հարցին թէ՛ ի՞նչ հեղինակներ կամ դէպքեր են ինձ վրայ ազդեցութիւն արել, որոշ պատասխան գրել չեմ կարող: Աշակերտութեանս ժամանակ միայն ես խիստ տպաւորուող էի և

այդ ժամանակուայ մեր սիրելի գրեերը— բանաստեղծու թիւն-
 ներից՝ Հոմերոսը, Վերգիլիոսը, Միլաոլնի դրախտ կորուսեալը և
 Վիտային էին, իսկ վիպասանութիւններից Ֆէնրլոնի Տելեմաքը,
 Փլորիանի Նումա-Պոմպիլիոսը, Բերնարդէն դը Սէն Պիերի՝ Պօղ
 և Վերգիլէն ևն, որոնք, իբրև դեղեցիկ գրաբար թարգմանու-
 թիւններ տալիս էին մեզ կարգալու և լեզու սովորելու համար։
 Դրանց հետ միասին մենք անընդհատ կարդում էինք մեր մա-
 տենագրութիւնները, գլխաւորապէս Եղիշէն, Խորենացին, Եդ-
 նիկը ևն. նոյնպէս և մեր նախնեաց ոսկեղինիկ թարգմանու-
 թիւնները։ Սակայն աշակերտութեանս ժամանակ արդէն մի
 փոքրիկ վիպասանութիւն գրեցի մեր հին դիւցազնական կեան-
 քից և դա արդէնք էր կարգացած թարգմանական վիպասա-
 նութեանց։ Յունաց և հռովմայեցոց հին իմաստասէրների գր-
 րուածները միայն մտածել են սովորեցրել ինձ։ Ստեղծելու ըն-
 դունակութիւնս սկսել է դարգանալ դպրոցից ելնելուց յետ,
 երբ ես արդէն սկսել էի ծանօթանալ եւրոպական նորադոյն
 գրողների գրուածքների հետ և որոնց, սակայն, կարդում էի ա-
 ռանց ընտրութեան։ Այդ բանը միայն մի օգուտ տուաւ ինձ.
 այսինքն, դարգացրեց իմ մէջ կարգացած գրուածքի վրայ վերին
 աստիճանի կրիտիքական աչքով նայելու սովորութիւն։ Թիֆլիս-
 գալուց յետ միայն սկսայ ծանօթանալ եւրոպական նշանաւոր
 կլասիքների հետ— որոնց և անյադարար կարդում էի։ Ռուսաց
 յայտնի գրողներին աւելի ուշ սկսայ կարդալ։ Որոշ ժամանակից յետ
 դադարեցի վիպասանութիւններ կարդալուց և այժմ արդէն ինձ
 գրաւորը հոգեբանական և փիլիսոփայական գրուածքներն են։—
 Այս բոլորից յետ, այստեմենայնիւ, չեմ կարող ասել թէ գրող-
 ներից ո՞րը ինձ վրայ լաւ կամ վատ տպաւորութիւն է արել,
 կամ ո՞րին եմ հետեւել իմ ստեղծագործութեանց մէջ։ Ամեն մի
 գործ ստեղծելու ժամանակ իմ աչքի առաջ ունեցել եմ հայ ժո-
 ղովուրդը, նրա անցեալը, նրա պատմութիւնը, նրա տխուր
 ներկան. լսւ ևմ գրել թէ վատ, նրա համար եմ գրել, նրան
 եմ կամեցել իմ մտքերն ու զգացմունքներն հաղորդել։ Այդ
 պատճառաւ եթէ մէկը այսօր իմ գրուածքներից կամենայ թարգ-
 մանել եւրոպական որևէ լեզուով, անօգուտ ծառայութիւն ա-

բաժ կլինի այդ լեզուին, որովհետեւ դրածս միայն հայ մարդու համար է եղած, որի ցաւերն զգալու ե ճանաչելու համար անգամ հայ պէտք է լինել, ուր քնաց այդ ցաւերի մասին դրուածները կարդալու և հասկանալու համար....

Հարցնում էք՝ ի՞նչ նպատակ պիտի ունենայ հեղինակը և ի՞նչ նշանակութիւն ունի վէպը: Այդ հարցին կարող էի պատասխանել այն՝ ինչ որ սովորաբար կպատասխանէր Ձեզ ամեն մի դրող և ինչ որ սովորեցնում են պատասխանել նոյն իսկ աշակերտներին: Այս պատճառաւ սովորական դարձուածներ չեմ կամենում չեղցեղել: Բայց ես կցանկանայի որ դուք ինձ հարցնէիք թէ՛ ի՞նչ նպատակ և ծգտում պիտի ունենայ հայ հեղինակը, և ի՞նչ հողուով պէտք է գրել հայերի համար վէպեր և դրոյցներ: Ձէ՞ որ մենք բաղդաւոր ազգերի թուին չենք պատկանում և բացառիկ բաղդի ու պայմանների մէջ լինելով՝ բացառիկ էլ նպատակ ու ծգտութենք պիտի ունենանք....: Բայց այս մասին դուք ինձ չէք հարցնում, ես էլ լաւ է որ ուրիշ անգամ խօսեմ Ձեզ հետ, մանաւանդ որ այժմ՝ չափից աւելի երկարեց այս նամակը, որը կարդալու համար էլ դուք է ծանծրոյթ դգաք, մանաւանդ որ խիստ անմաքուր եմ գրել և շատ աեղ շնչոտել եմ: Այսուամենայնիւ կներէք:

Ընդունեցէք անկեղծ յարգանքներս և սրտադին ողջոյններս.

խ. ծառայ Ձեր

Մ Ո Ւ Ր Ա Յ Ա Ն